

УДК 316.473 [(=161.2)+(=161.3)];327 [(4-627ЕС):(470+571)]

А. О. Баканова

аспірантка,

кафедра міжнародних відносин ОНУ імені І. І. Мечникова

к. 32, Французький бул., 24/26, м. Одеса-58, 65058, Україна

Тел.: (380482) 633259. E-mail: cis_asc@paco.net

**ЗАХІД ЧИ СХІД: ЄС ТА РФ У СПРИЙНЯТТІ УКРАЇНСЬКОГО
ТА БІЛОРУСЬКОГО СУСПІЛЬСТВ**

Стаття має на меті показати еволюцію суспільної думки в Україні та Білорусі щодо зовнішньополітичної орієнтації: інтеграції в структури ЄС та НАТО чи, навпаки, в СНД. На початку ХХІ ст. питання вибору «західного» або «слов'янського» шляху встало гостріше, ніж будь-коли. Опитування за такими питаннями, як самоідентифікація, а також ставлення до вступу в ЄС і НАТО, допомогло дійти висновку, які властивості респондентів визначають «прозахідну» орієнтацію.

Ключові слова: геополітичний вибір, ЄС, РФ, Україна, Білорусь, суспільна думка.

Наприкінці ХХ століття Україна і Білорусь вийшли з Радянського Союзу. Історично знаходячись в області, яка була предметом спору Росії і Німеччини, будучи об'єктом мінливих геополітичних переміщень, вони стикалися з викликами як від Сходу, так і від Заходу. Ці країни ніколи не існували як держави з теперішніми кордонами, і вони не мали традиції існування національної держави. Вони з'явилися у несприятливих умовах, і було не ясно, чи зможуть ці нові держави вижити в своїх нових кордонах. Все ж вони поступово розвиваються, незважаючи на величезні проблеми, з якими стикаються й до вирішення яких нові політичні еліти обох країн є неготовими.

Їх майбутній розвиток і здатність знайти компроміс з двома могутніми сусідами — Росією та Європейським Союзом — визначатиме й майбутнє Європи — чи буде вся вона «єдиною і вільною». Майбутнє України та Білорусі важливо, тому що вони розташовані на ключових військових, транспортних і енергетичних коридорах, що з'єднують Євразію і Європу. Вони можуть бути джерелом стабільності або нестабільності для розширеної Європи. Їх здатність справлятися із проблемами в кінцевому рахунку визначить, де закінчується Європа.

Методологічною базою для дослідження стала колективна монографія «Нова Східна Європа: Україна, Білорусь, Молдова» під редакцією Д. Хемілтона та Ж. Мангота [1]. Серед інших праць слід назвати статті С. Шульмана та Т. Кузьо, які продемонстрували, що в сучасній Україні східнослов'янська національна самосвідомість — або російський націоналізм, як вони його називають — стає слабкішим, ніж етнічний український комплекс національної самосвідомості, який співпадає з українським націоналізмом [2, 3].

Метою статті є аналіз української та білоруської суспільної думки щодо геополітичного вибору нових незалежних держав.

Білорусія і Україна — це землі в перехідному положенні. Їхня мова, релігія і історія притягають їх не тільки до Заходу, але також і до Сходу, на бік колишніх радянських республік, з якими вони були так довго пов'язані. Це слов'янські держави, які були частиною СРСР, але які були також географічно європейськими, отже опинились на роздоріжжі.

Білорусь і Україну важко класифікувати в «цивілізаційних» термінах. У Білорусі переважає православне населення, однак зі значними католицькими і іудейськими меншинами. Переважна більшість населення говорить російською, проте 13 % населення, за опитуванням в 2009 р., говорять вдома по-білоруськи [4, р. 345]. В Україні теж існує розкол — на православний російськомовний Схід, південь й переважно греко-католицький україномовний Захід. За опитуванням 2010 р., близько 83 % населення визначили себе як українців, але 14 %, що чимало, — як росіян. 40 % назвали себе прихильниками української православної церкви, але 25 % — російської православної церкви. Що стосується мови, то тут населення розділилося практично навпіл: 50 % опитаних відповіли, що вважають своєю рідною мовою українську, 47 % назвали такою мовою російську [4, р. 348]. Ці відмінності просторово розподілені так, що російськомовне населення і прихильники Московської патріархії проживають на Сході і на Півдні, а україномовне населення, прихильники Київської патріархії і групи католиків, концентруються на Заході. Як свідчить опитування 2006 р., 76 % респондентів, які проживають на сході, і 77 % у Києві говорять по-російськи. Навпаки, 91 % тих, що проживають на заході і 78 % на півночі говорять по-українськи. 35 % з тих, що проживають на заході, зарахували себе до греко-католицької церкви, у той час як у всій країні таких налічувалося лише 8 % [5, р. 201].

Україна найбільш різко розбилася на два табори між двома орієнтаціями зовнішньої політики. Україна була першою країною СНД, яка в 1994 р. приєдналася до програми «Партнерство заради миру». А в травні 2002 р. українські влади вперше оголосили про своє бажання приєднатися до альянсу, хоча з боку НАТО не йшло мови про нові форми співпраці, оскільки тісніші зв'язки з Україною поставили б під загрозу важливіші відносини з Москвою. Перспектива зближення з НАТО неоднозначно була сприйнята і в самій Україні. Влітку 2006 р. тут проходили протести проти спільних військово-морських навчань Україна — НАТО на Чорному морі. В результаті навчання не відбулися. Місцеві опитування громадської думки показали, що в Криму переважна більшість населення негативно ставиться до перспектив тіснішої співпраці Україна — НАТО.

На відміну від України, Білорусь є одною з найменш вивчених європейських держав, які з'явилися після розпаду Радянського Союзу. Серія змін конституції в 1996 р. привела до становлення сильного авторитарного режиму, що дозволило держсекретареві США охарактеризувати країну як «останню з решти справжніх диктатур в серці Європи» [6, р. 491]. Відбулися зміни і у зовнішньополітичному курсі. Спочатку, отримавши не-

залежність, Білорусь почала рух у бік Заходу, відмовившись від ядерної зброї, приєднавшись до програми військової співпраці з НАТО «Партнерство заради миру» і обговорюючи умови підписання Угоди про партнерство і співробітництво з Європейським союзом в 1994 р. Проте референдум про зміну конституції був негативно сприйнятий у західних столицях, й Угода про партнерство в силу не вступила. Офіційна політика змінилася у бік більш тісних відносин з Росією спочатку в рамках Співтовариства Білорусі і Росії, а потім — союзної держави, яка була утворена в 1997 р. Ці події відбувалися в широкому контексті змін, коли НАТО і Європейський союз розширили свої межі на початку нового тисячоліття, впритул приблизившись до кордонів Білорусі. Питання вибору «західного» або «слов'янського» шляху встало гостріше, ніж будь-коли. Білорусь як ніяка інша країна зблизилася з Росією настільки, що виникли дискусії про її поглинання останньою. У опитуванні 2008 р. 44 % росіян відповіли, що обидві країни повинні утворити єдину державу, проте тільки 33 % білорусів поділяли цю думку, при цьому лише 8 % вважали, що їм слід входити до складу Російської Федерації в якості одного з суб'єктів [7, р. 267].

Дані національних представницьких досліджень з 2000 по 2010 рік є дещо парадоксальними: вони свідчать про те, що почуття «європейськості» поступово зменшувалося, але й «радянська ностальгія» зменшувалася в Білорусії і Україні в порівнянні з Росією набагато більше.

Цікавим питанням в різних опитуваннях стало наступне: чи є в респондентів близькі родичі, що живуть в Росії. Близько половини (47 %) мали одного або декілька родичів, а близько чверті респондентів (23 %) мали близьких родичів в інших країнах СНД, іншими словами, приблизно у 3/4 були родинні зв'язки принаймні в одній з колишніх радянських республік. Так само близько 2/3 українських респондентів бували в Росії, 28 % — в Білорусі; але всього 4 % бували в Угорщині або Чеській Республіці, не кажучи вже про країни Західної Європи. У Білорусі приблизно стільки ж (41 % в 2009 р.) мали близьких родичів у Росії або інших країнах СНД, а переважна більшість бували в Росії (81 %) або Україні (67 %), але тільки 5 і 8 %, відповідно, були в Угорщині або Чеській Республіці [4, р. 364].

Ідентифікація себе як європейців знижувалася у міру того, як Європейський союз розширював свої кордони. Близько половини білоруських респондентів в 2000 р. вважали себе європейцями в тій чи іншій мірі, так само думали і більше третини українців. Шість-сім років потому пропорції зменшилися. Найменше це торкнулося Білорусі, яка за відповідями виявилася «самою європейською» країною. Але в Білорусі в 2009 р. найбільше число респондентів відповіли, що вони «скоріше не вважають» себе європейцями. Пропорція тих, хто «скоріше не вважає» або «зовсім не вважає» себе європейцем, істотно зросла. Думка українців залишилася стабільною. Ті, хто ніколи не вважали себе європейцями, становили половину респондентів в Україні в 2008 р. [7, р. 280].

Ставлення громадян до вступу їхньої країни до ЄС і НАТО мало негативну динаміку. Як і у випадку з «європейськістю», підтримка можливого

членства в ЄС знижувалася з часом. Проте це думка популярна приблизно у половини респондентів у кожній країні; наступною за чисельністю групою є респонденти, які не мають певної думки з цього приводу. Лише невелика частина респондентів (виняток становить Україна в 2006 р., що може бути пов'язано з втручанням ЄС у внутрішню політику країни під час спірної виборчої кампанії 2006 р.) була різко проти. Підтримка членства в ЄС тісно пов'язана з «європейськістю». Ті, хто «безумовно вважав себе європейцем», в три рази частіше підтримували ідею членства в ЄС, ніж інші (на прикладі українського опитування 2007 р.). Вони також у чотири-п'ять разів частіше інших позитивно відгукувалися про ЄС, про його цілі і ініціативи. З тих, хто «в цілому» позитивно відносився до ЄС, у свою чергу, в чотири-п'ять разів частіше підтримували ідею членства [8, р. 220].

Підтримка членства в НАТО, як й передбачалось, була набагато нижче і поступово знижувалася. Опозиція в цьому питанні найбільш сильна в Україні — єдиній країні, де дана тема активно обговорюється і де думка населення повинна виявитися вирішальним фактором. Підтримка ідеї членства в НАТО неухильно знижувалася принаймні з 2000 р., коли таке питання задавалося вперше. Відповідь «не підтримую, але й не проти вступу» в Білорусі вибрала більшість респондентів. До того ж велика кількість опитаних вагалися з відповіддю. Підтримка ідеї членства в НАТО виявилася тісно пов'язана з думкою респондентів про альянс. Прихильники приєднання до НАТО частіше за інших бачили в альянсі засіб зміцнення міжнародної безпеки. Однак деяка кількість опитаних вважали НАТО засобом «експансії Заходу» і, тим не менш, хотіли б приєднання [4, р. 365].

Що визначає «прозахідну» орієнтацію? Респонденти, які орієнтовані скоріше на Захід, а не на Схід, більш молоді, освічені і мають більш високий соціально-економічний статус, ніж їх «слов'янські» опоненти. Чим молодші респонденти, тим коротшим був період їхньої соціалізації в радянській системі. І чим краще освічені і багаті респонденти, тим більше у них якостей, які допомагають їм покращити своє становище в ринковому середовищі, і тим тісніше будуть розвиватися їхні стосунки із західними країнами. Молоді респонденти виявляються більшою мірою орієнтовані на Захід, ніж респонденти тільки з високими доходами. Вік впливає на ставлення, принаймні, до Європейського союзу, як і вища освіта, проживання в місті, економічний стан і стать респондента (в Україні чоловіки більш позитивно ставляться до можливого членства в ЄС, ніж жінки) [4, р. 366].

Таким чином, вивчення української та білоруської громадської думки першого десятиліття ХХІ ст. приводить до кількох важливих висновків. «Східна» орієнтація до кінця першого десятиріччя ХХІ ст. мала ширшу підтримку, ніж «західна», на її користь висловлювалися близько половини респондентів. Цього варто було очікувати при високому рівні підтримки тісних взаємин між країнами-членами СНД і значній кількості тих, хто жалкує про розпад СРСР. Проте були й помітні варіації. Україна особливо була поляризована. Тут, в порівнянні з Білоруссю, одночасно найбільша кількість і тих, хто схиляється до Сходу, і тих, хто схиляється до Заходу.

У Білорусі майже стільки ж жалкує про розпад СРСР і підтримує інтеграцію всередині СНД, як в Україні. Але тут це виражено не так різко і не поєднується з наполегливим бажанням рухатися в бік ЄС чи НАТО. Україна — це країна, де найменша кількість «амбівалентно» налаштованих громадян з нейтральним ставленням до будь-якої орієнтації і найменша кількість «оптимістів», позитивно налаштованих до обох орієнтацій. У Білорусі більшість складала «амбівалентні». В Україні громадська думка виявилася розділеною, що сприяло проведенню багатовекторної політики. Цим скористалися політичні лідери, намагаючись укласти «стратегічне партнерство» як із західними, так і зі східними сусідами. Громадська думка в Білорусі менш поляризована, що накладає мінімальні обмеження на зовнішньополітичний курс країни. Білорусь також проводить багатовекторну політику, однак, може змінити орієнтацію своєї політики без оглядки на внутрішньополітичні «групи вето».

Список використаної літератури

1. The New Eastern Europe: Ukraine, Belarus, Moldova / [Ed. D. Hamilton, G. Mangott]. — Wash. — Vienna: Center for Transatlantic Relations/Austrian Institute for International Affairs, 2007. — 292 p.
2. Shulman S. National identity and public support for political and economic reform in Ukraine / S. Shulman // *Slavic Review*. — 2005. — Vol. 64. — № 1. — P. 59–87.
3. Kuzio T. Oligarchs, Tapes and Oranges: Kuchmagate to the Orange Revolution / T. Kuzio // *Journal of Communist Studies and Transition Politics*. — 2007. — Vol. 23. — № 1. — P. 5–31.
4. White S. Belarus, Ukraine and Russia: East or West? / S. White, I. McAllister, V. Feklyunina // *The British Journal of Politics and International Relations*. — 2010. — Vol. 12. — P. 344–367.
5. Korosteleva J. «Feeling European»: The view from Belarus, Russia and Ukraine / J. Korosteleva, S. White // *Contemporary Politics*. — 2006. — Vol. 12. — № 2. — P. 193–205.
6. Allison R. Belarus between east and west / R. Allison, S. White, M. Light // *Journal of Communist Studies and Transition Politics*. — 2005. — Vol. 21. — № 4. — P. 487–511.
7. Bekus N. European Belarus versus state ideology: Construction of the nation in the Belarusian political discourses / N. Bekus // *Polish Sociological Review*. — 2007. — № 3. — P. 263–284.
8. White S. A wider Europe? The view from Russia, Belarus and Ukraine / S. White, J. Korosteleva, I. McAllister // *Journal of Common Market Studies*. — 2008. — Vol. 46. — № 2. — P. 219–241.

Стаття надійшла до редакції 22.03.2014

А. А. Баканова

кафедра международных отношений ОНУ имени И. И. Мечникова
к. 32, Французский бул., 24/26, г. Одесса-58, 65058, Украина

**ЗАПАД ИЛИ ВОСТОК: ЕС И РФ В ВОСПРИЯТИИ УКРАИНСКОГО
И БЕЛОРУССКОГО ОБЩЕСТВ**

Резюме

Статья призвана показать эволюцию общественной мысли в Украине и Беларуси относительно внешнеполитической ориентации: интеграции в структуры ЕС и НАТО или, напротив, в СНГ. В начале XXI в. вопрос выбора «западного» или «славянского» пути встал острее, чем когда-либо. Опросы по таким вопросам, как самоидентификация, а также отношение к вступлению в ЕС и НАТО, помогают сделать вывод, какие же качества респондентов определяют «прозападную» ориентацию.

Ключевые слова: геополитический выбор, ЕС, РФ, Украина, Беларусь, общественное мнение.

A. Bakanova

Department of International Relations, Odessa National University
k. 32, French Bul., 24/26, Odessa-58, 65058, Ukraine

**WEST OR EAST: THE EU AND RUSSIAN FEDERATION
IN UKRAINIAN AND BELARUSIAN PUBLIC PERCEPTION**

Summary

This article aims to show the evolution of public opinion in Ukraine and Belarus towards foreign policy orientation: integration to the EU and NATO or vice-versa to CIS. At the beginning of XXI century the question of «Eastern» or «Western» choice was sharper than ever. Public opinion polls toward questions of self-identification, and attitude to joining the EU and NATO, were very helpful to conclude what characteristics of respondents define «pro-Western» orientation.

Key words: geopolitical choice, the EU, Russian Federation, Ukraine, Belarus, public opinion.